

Twierdza srebrnogórska atrakcją turystyczną dla Wrocławia

The fortress
of Srebrna Góra as
the tourist attraction

Wstęp

Introduction

W ostatnim czasie znacznie wzrosła intensywność życia ludzi w dużych miastach. Ciągły pośpiech, brak czasu, życie w anonimowym tłumie są przyczyną nieodłącznie towarzyszącego nam zmęczenia. W poszukiwaniu ciszy i spokoju wielu mieszkańców miast wyprowadza się do pobliskich wsi. Zjawisko to jest tak masowe, że w typowym krajobrazie wiejskim powstają osiedla domków jednorodzinnych, które niczym oprócz lokalizacji nie różnią się od tych, usytuowanych w miastach. Przez to przeniesienie się na wieś niejednokrotnie staje się jedynie namiastką oczekiwań. Sposobem na chwilę wytchnienia są również jedno- lub dwudniowe wycieczki w okolicę. Otoczenie Wrocławia obfituje w wiele interesujących miejsc o ciekawej historii, zróżnicowanym ukształtowaniu geograficznym lub przyciągających swą specyfiką. Jednym z nich jest Srebrna Góra, znajdująca się około 70 kilometrów od miasta.

Jako potencjalny cel turystyczny Srebrna Góra została zauważona na przełomie XIX i XX wieku. Lokalny przemysł nie przynosił już wówczas większych zysków, a i rolnictwo nie było dostatecznie dochodowe¹. Zaczęto wówczas wykorzystywać malownicze położenie miejscowości leżącej na styku Gór Bardzkich i So-

wich (rys. 1). Do dnia dzisiejszego osoby przybywające od strony Ząbkowic Śląskich widzą z daleka wijącą się w kierunku przełęczy zabudowę dawnego miasteczka. Niestety – obecnie znikła całkowicie twierdza, dawniej uzupełniająca ten wspaniały widok. Wzniesiona w latach 1765-1777 według projektu płk. Regele- ra, rozłożona na kilku sąsiadujących wzgórzach, dominowała nad otoczeniem, robiąc wrażenie swoim ogromem. Nosząc miano niezdobytej, budowla ta była główną atrakcją przyciągającą turystów już w XIX wieku.

Rys historyczny

A historical outline

Największy rozkwit turystyki przeżywała Srebrna Góra w okresie funkcjonowania kolejki zębatej powstałej w latach 1900-1902². Podwoziła ona turystów do bezpośredniego otoczenia twierdzy, po drodze przejeżdżając przez dwa wysokie na 30 metrów ceglane wiadukty, głębokie wąwozy skalne oraz miejsca, z których roztaczały się wspaniałe widoki na okolicę. Ze względu na znaczną różnicę poziomów pokonywaną przez kolejkę, zastosowano tu unikalne w skali Śląska rozwiązanie techniczne w postaci trzeciej zębatej szyny, umieszczonej pomiędzy dwiema normalnymi (stąd nazwa kolei zębatej). Łatwy dostęp do twierdzy, malownicza przejażdżka, ciekawe trasy spacerowe z możliwością zo-

Twierdza w Srebrnej Górze: fragmenty stoku bojowego proponowane do odsłonięcia (szkice z warsztatów studenckich, 2001-2002).

Srebrna Góra Fortress: the parts of the combat slope suggested for logging (sketches from the student workshops, 2001-2002).

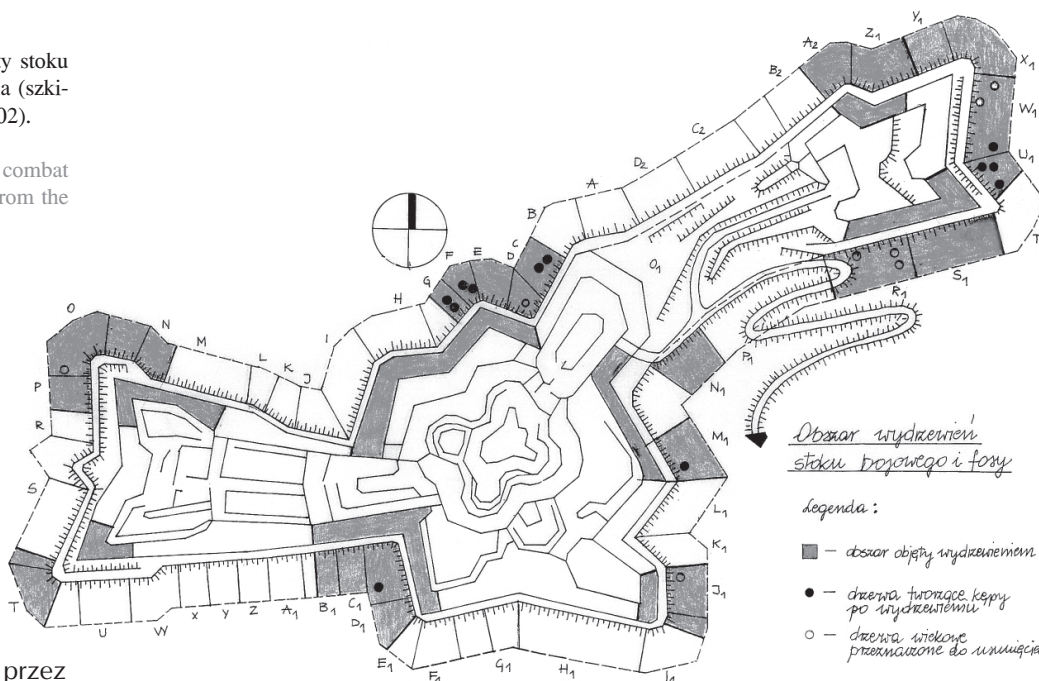
baczenia fortecznych zabudowań i panoram okolicy, jak również starych sztolni (obiektów związanych z historią powstania Srebrnej Góry) przyczyniły się do tego, że miejsce to odwiedzane było przez szerokie rzesze turystów. Pociągnęło to za sobą rozwój infrastruktury.

W okresie międzywojennym miejscowość została zaopatrzona w elektryczność, wodociągi i gazociąg. Zwiększyła się również baza noclegowa i gastronomiczna w obrębie samego miasteczka. W donżonie, najbardziej okazałej fortecznej budowli – umieszczona została restauracja, obsługująca na początku XX wieku nawet 300 gości³. W okresie międzywojennym funkcjonowały jeszcze trzy obiekty wchodzące w skład fortecy. W Fortcie Ostróg zlokalizowano największe niemieckie schronisko młodzieżowe dla chłopców, Fort Wysoka Skąła przekształcono na ośrodek sportowy szkoły policyjnej, natomiast w Fortcie Rogowym umieszczono ośrodek wypoczynkowy policji wrocławskiej. Niestety nie doszedł do skutku remont fortów znajdujących się w obrębie Chochoła Wielkiego.

Przyczynił się do tego, między innymi, kryzys gospodarczy, który w latach trzydziestych ubiegłego stulecia doprowadził do spadku zainteresowania turystyką. Nierentowny, a kosztowny w eksploatacji odcinek kolejki zębatej uległ wówczas likwidacji, podobnie jak tory kolejowe na

Twierdza w Srebrnej Górze: proponowana lokalizacja punktów widokowych (szkice z warsztatów studenckich, 2001-2002).

Srebrna Góra Fortress: the suggested sites that give the best views of the surrounding area (sketches from the student workshops, 2001-2002).

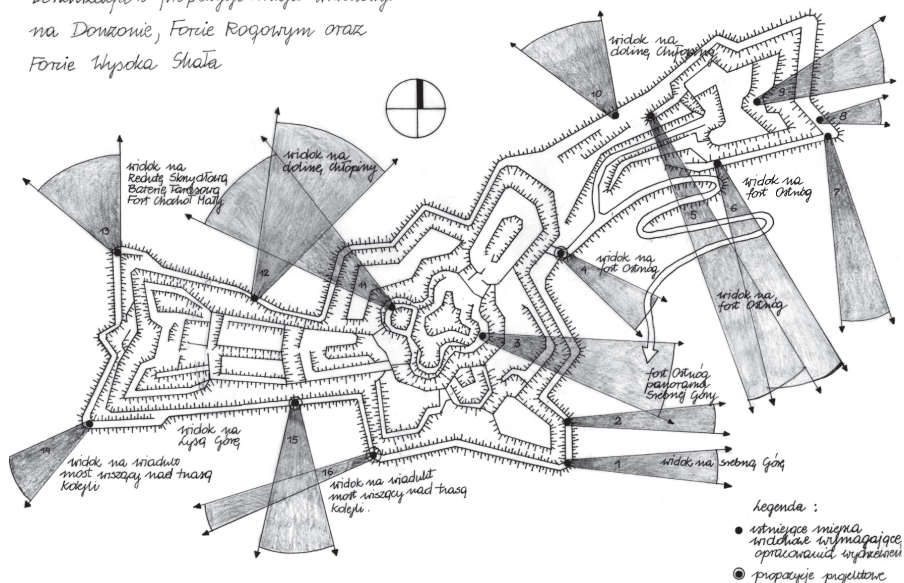

odcinku srebrnogórskim z uwagi na trudności wyremontowania mocno nadwyrężonej konstrukcji ceglanych wiaduktów.

Pierwsze lata powojenne spowodowały dalszy upadek miejscowości. W 1947 roku Srebrna Góra utraciła prawa miejskie, zabudowania popadały w ruinę, zanikł przemysł, turystyka zaś przestała mieć znaczenie. Sytuacja się trochę poprawiła w latach siedemdziesiątych, gdy Srebrną Górą zainteresowali się harcerze a potem młodzież ze szkół gór-

nicznych. Dzięki nim odremontowano na bazę noclegową Fort Wysoka Skąła (zwany potem *Harcerzem*), a następnie Fort Ostróg (*Górniki*) i najbardziej okazałą budowlę twierdzy, czyli donżon. Niestety, miejscowość do dnia dzisiejszego nie odzyskała praw miejskich, jak również nie wykorzystuje w pełni swoich potencjalnych możliwości do rozwoju turystyki. Poszczególne obiekty zarosły zielenią nie tylko w obrębie stoków bojowych, ale również na terenie zabudowań, uniemożliwiając dostrzeżenie twierdzy z dalszych odległości.

Lokalizacja i propozycje miejsc widokowych na Donżonie, Fortcie Rogowym oraz Fortcie Wysoka Skąła

Widok ze ścieżki wokół fortów na Srebrną Górę, Budzów i Stoszowice.

The view from the the foot-path around the fortress.

Twierdza

The Fortress

Zabudowania forteczne powstały w latach 1765-1777 wg projektu pruskiego podpułkownika Ludwiga Wilhelma Regelera. Twierdza rozciągała się w kierunku wschód-zachód na długości około 3 km. Obejmowała Górę Srebrną (obecnie zwaną Warowną Górą), Chochół Wielki oraz Górę Ostróg, znajdującą się po drugiej stronie przełęczy Srebrnej⁴.

Obecnie twierdza jest całkowicie niewykorzystaną atrakcją turystyczną. Powodów można by przytoczyć wiele, ale z pewnością do ważniejszych należy brak widoczności obiektu, zarówno z daleka jak i z bliska. Choć wzniesienia, na których usytuowano twierdzę, są widoczne z wielu punktów w okolicy, to ona sama została całkowicie przesłonięta drzewami. Tymczasem zarys murów możliwy do obserwacji z trasy międzynarodowej Wrocław – Kudowa – Praga (na odcinku od Szklar do Ząbkowic Śląskich), mógłby zachęcać do przyjazdu do Srebrnej Góry nawet bez wcześniejszej informacji.

Taka sytuacja występowała jeszcze do połowy zeszłego stulecia, w czasach dobrze rozwiniętej turystyki. Górzące nad okolicą mury fortów były doskonale wkomponowane w teren i wraz z towarzyszącą zielenią ściśle kształtowały krajobraz. Zbliżając się do Srebrnej Góry od strony Stoszowic, można było obserwować nie tylko samo miasteczko z zabudową malowniczo wijącą się w kierunku Przełęczy Srebrnej, ale i wieńczące wzgórza jasne mury fortów, górzące ponad zielenią. Również z przeciwległej strony Przełęczy Srebrnej, z kierunku Nowa

Zarośnięta, górna część stoku bojowego w okolicy Bastionu Górnego.

The woody peak of the combat slope, that screens the fortress.

Ruda, nie można było minąć tego miejsca obojętnie. Po lewej stronie drogi dominowały nad okolicą zabudowania usytuowane na Warownej Górze wraz z donżonem, z drugiej zaś widoczne były kazamaty Fortu Ostróg. Dodatkową atrakcją tego miejsca stanowił żelazny most, wiszący nad skalnym wąwozem o głębokości 28 metrów, którą dawniej przejeżdżała kolejka zębata. Dalej niezapomnianych wrażeń dostarczał przejazd przez dwa trzydziestometrowe ceglane wiadukty.

Stan obecny

Present state

Obecnie twierdzę można zauważyć z daleka jedynie w okolicy Szklar, o ile wiadomo gdzie należy jej szukać. Na drodze nr 5 nie ma żadnego odcinka, skąd odległy widok dałby jednoznaczny sygnał przypadkowej osobie o atrakcyjności tego miejsca. Również dojeżdżając do Srebrnej Góry od strony Stoszowic trudno się zorientować, które ze wzgórz może stanowić cel wycieczki. Jedynie nienaturalnie spłaszczone wierzchołek Warownej Góry pozwala domyślać się położenia fortów.

Z powodu zarośnięcia poszczególne obiekty należące do całego kompleksu nie są widoczne nawet z donżonu – najwyższego miejsca w twierdzy. Przede wszystkim, całkowicie zakryte są: *Reduta Skrzydłowa* i *Bateria Kazamatowa*, położone na

wzniesieniu Chochoła Wielkiego. Z żadnego miejsca nie można zlokalizować zabudowań fortu na Chochole Małym. Zieleń prawie całkowicie przesłania zarówno fort *Ostróg*, położony po drugiej stronie Przełęczy Srebrnej, jak również fort *Wysoka Skala*, zaledwie mający za ścianą zieleni. Jednocześnie widoczność z donżonu na pozostałe obiekty wydaje się mieć istotne znaczenie. Tylko ten punkt stwarza bowiem szansę ogarnięcia wzrokiem ogromu całego założenia, które jest największą twierdzą górską nie tylko w Polsce, ale również w Europie.

Ekspozycja twierdzy

The exposure of the fortress

Szczyt Góry Warownej przesłaniają wysokie drzewa: buki, świerki, klony porastające górną część stoku bojowego. Zwiedzający poruszają się więc niejako w tunelu zieleni, którego szczelność dodatkowo zwiększają w wielu miejscach gęsto zarastające samosiejki. Zieleń w tym przypadku pełni funkcję maskującą, ograniczając znacznie możliwość obserwacji otoczenia. Jedynie prześwity między drzewami pozwalają dostrzec rozległe panoramy okolic. Co prawda samoistne zalesienia są tu wynikiem naturalnej sukcesji, a zatem reprezentują określoną wartość przyrodniczą i naukową, jednakże nie powinny naruszać walorów obiektu zabytkowego. Zieleń zarastająca górną część

stoku bojowego, wnętrza fosy czy mury – zaciera obecnie dawny kształt zabudowy, przez co obiekty znacznie odbiegają od dawnych form. Jest to zjawisko typowe dla wszystkich budowli fortecznych, z powodu ich dużej kubatury i często braku wykorzystania⁵.

Najprostszym rozwiązaniem wydaje się całkowita wycinka drzew, zarówno z obiektów murowych twierdzy jak i jej stoków bojowych. Jednakże ekspozycja nie może się odbyć na zasadzie całkowitego wylesienia. Po pierwsze: nadmierne usuwanie roślinności może spowodować erozję dosyć stromych zboczy, co pociągnie za sobą osuwiska i niepotrzebne wydatki na zabezpieczenie; po drugie – sposób odświeżenia twierdzy nie powinien jej obnażać a jedynie akcentować obecność. Warto jednak zauważyć, że wycinka drzew przeprowadzona na stoku bojowym Warownej Góry i otwarcie duktów widokowych w kierunku Doliny Chłopiny, nie spowodowały wcale uwidocznienia obiektu. Mury, fosa, ścieżka są bowiem tak dalece porośnięte samosiejkami, mchami, porostami, trawą, że nastąpiło całkowite zamazanie kształtu i jasnego koloru zabudowań. Jeśli widoczność ma być częściowa, czyli ograniczona do wybranych fragmentów twierdzy, to muszą one kontrastować z przyległą ścianą lasu, ukazując oczyszczoną z mchów i porostów powierzchnię murów.

Ważną sprawą jest znalezienie takich miejsc niezbędnej wycinki drzew, które wyeksponują twierdzę w kilku kierunkach naraz. Temu zadaniu służyły warsztaty studenckie, zorganizowane przez gminę Stoszowice w latach 2001-2002⁶. Przeprowadzono wówczas ogólną analizę stref widoczności, która ma być modyfikowana w toku badań i ustaleń szczegółowych. Roślinność istniejąca, w tym nawet drzewa dwudziestoletnie, mają bowiem swoje walory ekosystemowe, estetyczne i praktyczne. Jednakże mury muszą spełniać określone wymogi techniczne, co oznacza, że wrosnięte korzenie i porosty niszczące zabudowania należy zlikwidować.

Ze względu na znaczną wielkość twierdzy, która rozciąga się w kierunku wschód-zachód na długości około 3 km i obejmuje Górę Srebrną (obecnie zwaną Warowną Górą), Chochoł Wielki oraz górę Ostróg (znajdującą się po drugiej stronie Przełęcz Srebrnej) opracowania warsztatowe ograniczono do dwóch najważniejszych elementów: głównego kompleksu na Warownej Górze i przeciwległego fortu na Ostrogu. Ustalono stan zadrzewienia stoku bojowego na długości 50 metrów, jakość i bezpieczeństwo ścieżki oraz stan fosy. W następnej kolejności analizowano osie widokowe na twierdzę z różnych miejsc w okolicy oraz punkty widokowe z twierdzy. Dużą uwagę poświęcono analizie starodrzewu w obrębie analizowane-

go obszaru, w tym drzew o szczególnej wartości krajobrazowej, stanowiących malownicze grupy lub pojedyncze atrakcyjne akcenty. Te kryteria pozwoliły wyselekcjonować 140 drzew, wśród których dominowały jawory, buki, lipy i klony. Nałożenie poszczególnych analiz umożliwiło wstępne określenie wycinki drzew na stoku bojowym, z zachowaniem akcentów w postaci drzew szczególnie cennych. W kolejnym etapie decyzje te mają być weryfikowane za pomocą przekrojów i wizualizacji projektu.

Podsumowanie

Conclusion

Należy mieć nadzieję, że w niedalekiej przyszłości odśłoni się w okolicy Wrocławia miejsce zachęcające do zwiedzania i wypoczynku. Tylko dobrze widoczna twierdza może przyciągnąć potencjalnych turystów, dostarczając im niezapomnianych wrażeń i ciekawych informacji na temat historii ziemi dolnośląskiej.

Irena Niedźwiecka-Filipiak
Jerzy Potyrała

Instytut Budownictwa i Architektury Krajobrazu
Akademia Rolnicza Wrocław
Institute of Building and Landscape Architecture
Wrocław University of Agriculture

Przypisy

¹ Początki istnienia miejscowości łączą się przede wszystkim z odkrytymi w pobliżu złożami rud zawierających srebro. Na tej bazie rozwinęło się górnictwo oraz przemysł.

² Przerwa T., *Turystyczne aspekty twierdzy srebrnogórskiej*. [w:] Fortyfikacja, tom XII, s. 95-102.

³ Przerwa T., *Dzieje Srebrnej Góry*. Srebrna Góra 2001.

⁴ Szerzej o historii twierdzy w: Lewicka-Cempa M.L. *Twierdza w Srebrnej Górze. Problemy ochrony konserwatorskiej. Dzieje warowni*. [w:] Fortyfikacja, Tom I, Warszawa-Kraków 1995 i Przerwa T., *Dzieje Srebrnej Góry*. ...op.cit.

⁵ Kozarski P., Molski P., *Zagospodarowanie i konserwacja zabytkowych budowli*. Fortyfikacja, tom XIV, Warszawa 2001.

⁶ Warsztaty miały charakter międzyuczelniany ze względu na specyficzną tematykę. Brali w nich udział studenci architektury krajobrazu Akademii Rolniczej we Wrocławiu (pod opieką naukową dr. inż. arch. Ireny Niedźwieckiej-Filipiak i dr. inż. arch. Jerzego Potyrały), oraz studenci Wydziałów Architektury Politechniki Warszawskiej (wraz z opiekunami: dr. inż. arch. Marią Lewicką-Cempa i dr. inż. arch. Piotrem Molskim) i Politechniki Wrocławskiej (z dr. inż. arch. Maciejem Małachowiczem). Opracowanie architektów krajobrazu miało na celu uwidocznienie twierdzy oraz wytyczenie trasy wyciągu narciarskiego na zboczu góry Kłośnej. Wyniki wszystkich prac były prezentowane publicznie przez studentów przed władzami samorządowymi oraz mieszkańcami Srebrnej Góry.

Nieczynne linie kolejowe i ich infrastruktura: zanikanie charakterystycznych elementów podmiejskiego krajobrazu (patrz tekst na stronie 44).

The closed rail roads and their infrastructure: the deterioration of the characteristic suburban landmarks (see: page 44).